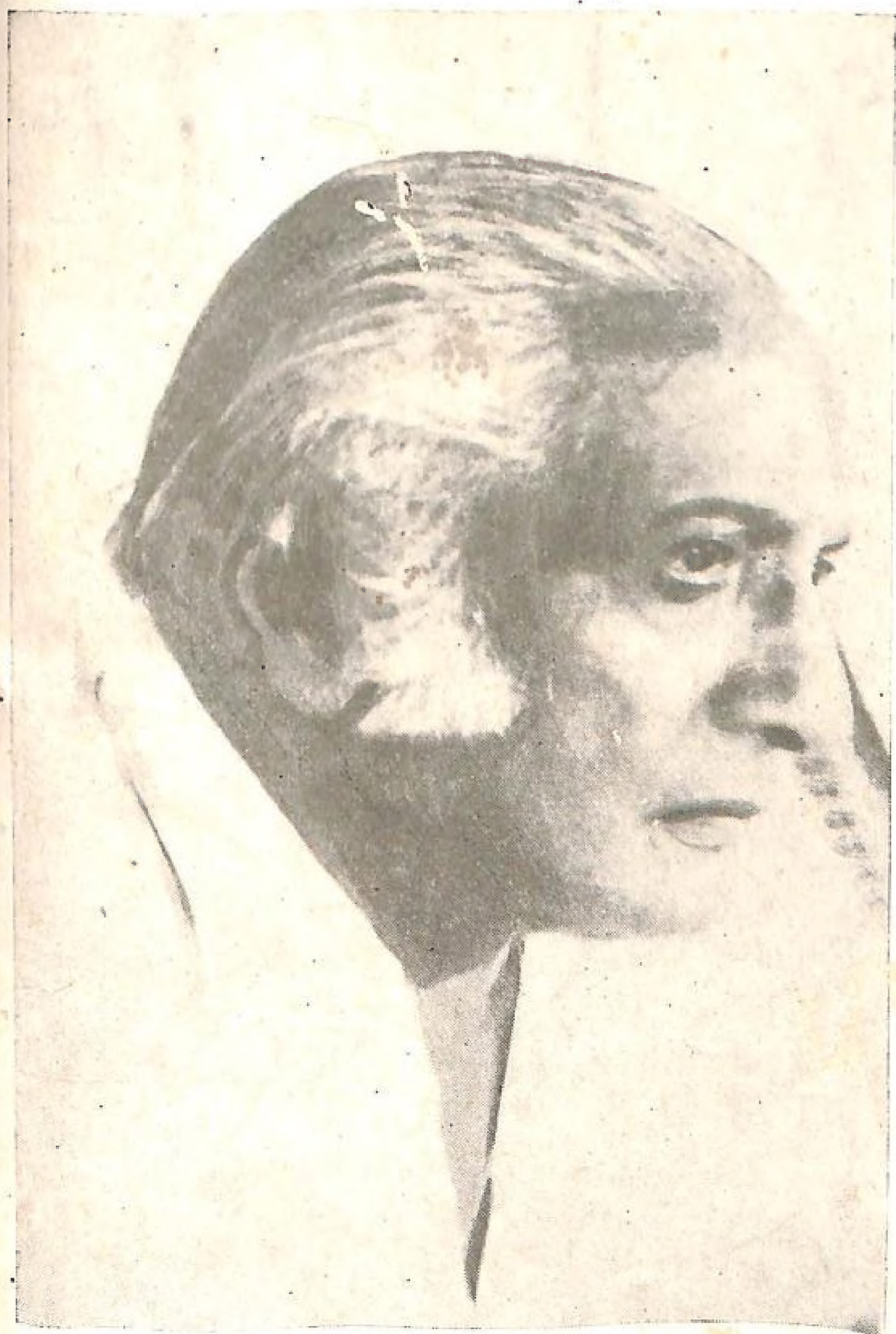

৫.৩, ২৬৭.

বিজ্ঞান গুরু

ডক্টর হিতেন্দ্র কুমার বসু

विष्णु चतुर्भुजः

লেখক আৰু প্রকাশক
হেৰম্ব বৰদলৈ
নৱম ছাত্ৰাবাস
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
জালুকবাৰী
গুৱাহাটী-৭৮১০০৪

মূল্য : দুটকা

ছপাশাল : শবাইঘাট প্রিন্টার্স, গুরাহাটী-৩।

উচৰ্গ

স্বর্গীয় হরিপ্রসাদ নেওগ দেবর

পরিব্রত স্মৃতিত

লেখক

শুভেচ্ছাবাণী

Prof. J.M. Choudhury, M. Sc.
D.I.C., Ph. D(London), F. G.M.S.
Vice-Chancellor
Gauhati University

Phone : 88412
Gauhati-781014

প্রিয় বৰদলৈ,

আপুনি স্বৰ্গীয় ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা দেৱৰ জীৱন চৰিত এখন যুগুত কৰি প্ৰকাশ কৰিবলৈ ওলোৱাত সুখী হলো। আমাৰ দেশত ড° বৰুৱাবদৰে বিজ্ঞানী পুৰুষ বিৰল। গতিকে তেখেতৰ এই জীৱন চৰিতখনে আমাৰ উঠি অহা ডেকা চামক যথেষ্ট অনু-প্ৰাণিত কৰিব বুলি আশা কৰিলোঁ। ড° বৰুৱা সৰু কালৰে পৰা মেধাবী ছাত্ৰ আছিল আৰু কলিকতাত উচ্চ শিক্ষা লাভ কৰি তেখেতে উদ্ভিদ বিজ্ঞানত গৱেষণা কৰিবলৈ বিলাতৰ কেন্সিড বিশ্ববিদ্যালয়লৈ যায়। তাৰ পৰা সুখ্যাতিৰে ডক্টৰেট ডিগ্ৰী লাভ কৰি ড° বৰুৱাই কলিকতাৰ বসু বিজ্ঞান মন্দিৰত গৱেষণাত নিজকে নিয়োগ কৰে। কিছুকাল ড° বৰুৱা বেসুন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক আছিল। অসমত প্ৰথম গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন হোৱাত ড° বৰুৱাই উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক আৰু মূৰব্বী হিচাপে ১৯৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত কাম আৰম্ভ কৰে। তেতিয়াৰ পৰা অসমত স্নাতকোত্তৰ মহলাত উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণী সমূহ আৰম্ভ কৰা হয় আৰু আজীৱন কাল তেখেতে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লগতে জৰিত থাকে। ড° বৰুৱা এগৰাকী লব্ধ প্ৰতিষ্ঠ বিজ্ঞানী আছিল আৰু তেখেতৰ খ্যাতি আৰু উদ্ভিদ বিজ্ঞানত তেখেতৰ বৰঙনিৰ কথা অকল ভাৰততে নহয় সুদূৰ পাশ্চাত্যতো বিয়পি পৰিছিল। অসমৰ অধিকাংশ উঠি অহা উদ্ভিদ বিজ্ঞানী তেখেতৰ ছাত্ৰ। ড° বৰুৱাৰ জীৱনৰ শেষৰ ছোৱা তেখেতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্যৰূপে অতিবাহিত কৰে যদিও তেখেতে উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ গৱেষণাৰ পৰা আতৰি যোৱা নাছিল। মই আশা-কৰোঁ তেখেতৰ এই আদৰ্শই আমাৰ উঠি অহা ন-পুৰুষক অনু-প্ৰাণিত কৰিব। স্বৰ্গীয় ড° বৰুৱা মানুহজন বৰ অমায়িক আছিল আৰু সৰু-বৰ ধনী-দুখী সকলোকে সমান চকুৰে চাইছিল। তেখেতৰ নাম অসমৰ শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান জগতত চিৰসুগমীয়া হৈ থাকিব। ডক্টৰ বৰুৱাৰ অকাল বিয়োগত অসমৰ আৰু দেশৰ সকলোৱে এগৰাকী বৰেণ্য আৰু প্ৰতিভাশালী পুৰুষ হেৰুৱালে।

শ্ৰীযামিনী মোহন চৌধুৰী
উপাচাৰ্য, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

১০-৪-৮০

শুভেচ্ছাবাণী

শুভেচ্ছাবাণী

অধ্যাপক হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা দেৱৰ জীৱন চৰিত এখন প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোৱাটো এটা প্ৰশংসনীয় প্ৰচেষ্টা। অসমৰ এক সম্ভ্ৰান্ত আৰু সমৃদ্ধিশালী পৰিয়ালত জন্ম গ্ৰহণ কৰি, কেন্সিড বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ পৰা প্ৰায় দুকুৰি বছৰ পূৰ্বে বিজ্ঞানত উচ্চ ডিগ্ৰী লাভ কৰা বৰুৱাই ইচ্ছা কৰা হলে জীৱনত আৰু বহুতো বিষয়বাব বা পদবী লাভ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু শিক্ষানুৰাগী বৰুৱাই চালুকীয়া গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত শিক্ষকতা আৰু বিজ্ঞানৰ গৱেষণাকেই কৰ্তব্য বুলি গ্ৰহণ কৰিলে। অনুকূল পৰিস্থিতিৰ অভাৱতো উদ্ভিদ বিজ্ঞানত বৰুৱাদেৱৰ গৱেষণাৰ অৰিহনাৰ কাৰণেই তেখেতে ভাৰতৰ এজন প্ৰথমশাৰীৰ বিজ্ঞানী বুলি স্বীকৃতি পাইছিল। তেখেতৰ দিহা পৰামৰ্শ আৰু সক্ৰিয় সহযোগিতাই অসম বিজ্ঞান সমিতিৰ দৰে বিভিন্ন অনু-ষ্ঠানৰ অগ্ৰগতিতো বিশেষ প্ৰেৰণা যোগায়।

সহজ, সুৰল জীৱন যাত্ৰাৰ ভঙ্গী, সকলোৰে প্ৰতি ব্যৱহাৰত অমায়িকতা, উদাৰ মনোভাৱ আৰু শিক্ষা আৰু গৱেষণাত ব্ৰতী অসমৰ এইজনা কৃতী সন্তানৰ জীৱন বৃত্তান্তই আমাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিঃসন্দেহে উচ্চমানৰ অনুপ্ৰেৰণাৰ অৰিহনা যোগাব।

অধ্যাপক বৰুৱাদেৱৰ স্মৃতিত মই শ্ৰদ্ধাজলি জাপন কৰোঁ।

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

১০-৪-৮০

শ্ৰীনৰেন্দ্ৰনাথ সিদ্ধান্ত

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান গুৰু

শুভেচ্ছাবাণী

Office of the Secretary,
University Classes
Gauhati University.

Gauhati-14
Jalukbari.

প্ৰিয় বৰদলৈ,

তোমাৰ চিঠি পালোঁ। অসমৰ লব্ধপ্ৰতিষ্ঠ উদ্ভিদ বিজ্ঞানী স্বৰ্গীয় ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা দেৱৰ জীৱন চৰিত এখনি ৰচনা কৰি অহা ১৫ এপ্ৰিল ১৯৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ দিনা ৰাইজৰ হাতত আনুষ্ঠানিক ভাৱে অৰ্পণ কৰিবলৈ দিহা কৰা বুলি জানিবলৈ পাই নথৈ আনন্দিত হলোঁ। এই সজ প্ৰচেষ্টাৰ কাৰণে তোমাক অভিনন্দন জনালোঁ। বোধকৰোঁ অসমত এইখনেই বিজ্ঞানী এজনৰ ওপৰত লেখা প্ৰথম জীৱনালেখ্য। কোৱা নিষ্প্ৰয়োজন যে অসম বিজ্ঞান চৰ্চা আৰু বৈজ্ঞানিক গৱেষণাৰ দিশত তুলনামূলক ভাৱে আন আন ৰাজ্যতকৈ পিছপৰি আছে। যিকেইগৰাকী মুষ্টিমেয় বিজ্ঞানীৰ আশাশুধীয়া প্ৰচেষ্টাৰ ফলত অসমত বৈজ্ঞানিক গৱেষণাই গা কৰি উঠিছে সেইসকলৰ ভিতৰত স্বৰ্গীয় ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ অৱদান অন্যতম। এই বিষয়ত ড° বৰুৱা আমাৰ সকলোৰে পথ প্ৰদৰ্শক আছিল। আজীৱন বিজ্ঞানাগাৰৰ চাৰিবেৰৰ মাজত গৱেষণা কাৰ্যত ব্ৰতী হৈ ড° বৰুৱাই উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ দিশত অনেক উল্লেখযোগ্য বৰঙণি আগবঢ়াই গৈছে। লগে লগে তেখেতে গঢ় দি গল এচাম নিষ্ঠাবান গৱেষক। এই অমূল্য অৱদান ৰাজ্যৰ মাজতেই ড° বৰুৱা অমৰ হৈ থাকিব।

আশা কৰোঁ ড° বৰুৱাৰ কৰ্ম-প্ৰতিভাৰ বিভিন্ন দিশ সামৰি লিখা এই জীৱনী পঢ়ি অসমৰ উদীয়মান বিজ্ঞানবাগী সকল অনুপ্ৰাণিত হৈ বৈজ্ঞানিক চৰ্চা আৰু গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰত সৃষ্টিমূলক অৰিহণা যোগাবলৈ সক্ষম হ'ব। ইতি

আন্তৰিক শুভকামনাৰে

শ্ৰদ্ধানন্দ দুৱৰা

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰেণী সমূহৰ

সচিব

১০ এপ্ৰিল, ১৯৮০

বিজ্ঞান থুৰু

ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা

১৯৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৫ জানুৱাৰীৰ নিশা ১২ বাজি ৩৫ মিনিট যোৱাত কলিকতাৰ ডায়মণ্ড হাৰবাৰ বোডৰ চিকিৎসালয়ত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাক্তন উপচাৰ্য ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ জীৱনাৱসান ঘটাব লগে লগেই অসম তথা ভাৰতৰ শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান জগতৰ এটি উজ্জল জ্যোতিষ্কৰ অন্তৰ্হিত হ'ল বুলি কলে অত্যাতি কৰা নহ'ব। কিছুদিন মূক্ৰাশয় জনিত ৰোগত আক্ৰান্ত হৈ অৱশেষত হৃদযন্ত্ৰ অচল হৈ পৰাত ড° বৰুৱা হঠাৎ মৃত্যুৰ মুখত পৰে।

ড° বৰুৱাই মৃত্যুৰ সময়ত সহধৰ্মিনী ড° পাৰুকুটী বৰুৱা আৰু দুগৰাকী কন্যা সন্তান শ্ৰীমতী মিনা বালা সুব্ৰমনিয়াম আৰু কুমাৰী অনিতা বৰুৱাক ইহ সংসাৰত এৰি থৈ যায়।

১৯১৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৬ জানুৱাৰীৰ দিনা ডিব্ৰুগড় নগৰৰ চিৰিং-চাপৰি নিবাসী সেই সময়ৰ স্বনামধন্য চাহ খেতিয়ক আৰু অসমৰ জাতীয় জাগৰণৰ এগৰাকী অন্যতম সিংহ পুৰুষ স্বৰ্গীয় প্ৰসন্ন কুমাৰ বৰুৱাৰ দ্বিতীয় পুত্ৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ জন্ম হয়। তেখেতৰ মতৃদেৱী স্বৰ্গীয়া গুণমণি বৰুৱা আছিল অসমৰ উপন্যাস সম্ৰাট স্বৰ্গীয় বজ্জী কান্ত বৰদলৈৰ প্ৰথমা কন্যা। স্বৰ্গীয় নবকুমাৰ বৰুৱা আৰু স্বৰ্গীয় দেৱকুমাৰ বৰুৱা তেখেতৰ দদাইদেৱক আছিল। তেখেতসকলেই ১৯২১ খ্ৰীষ্টাব্দৰ অসহযোগ আন্দোলনত ডিব্ৰুগড় পৰা কাৰাবৰণ কৰা প্ৰথম দুগৰাকী মুক্তি যোদ্ধা আছিল। আন এগৰাকী দদাইদেৱক আছিল মনোমতী কথাছবিৰ পৰিচালক স্বৰ্গীয় বোহিনী কুমাৰ বৰুৱা। ড° বৰুৱাৰ ককাইদেৱক স্বৰ্গীয় বীৰেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই ছাত্ৰাৱস্থাতে কানিংহাম চাৰ্কুলাৰৰ বিৰোধীতা কৰি শ্ৰেণীৰ পৰা ওলাই আহিছিল। ১৯২১ খ্ৰীষ্টাব্দত মহামানৱ মহাত্মা গান্ধীয়ে ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ পিতৃদেৱতাৰ ঘৰতে আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিছিল

আৰু মহাত্মাৰ উপস্থিতিত বৰুৱা পৰিয়ালৰ সকলোৱে বিলাটি কাপোৰ ছলাই দি সমগ্ৰ দেশৰ লগতে ডিব্ৰুগড় নগৰতো বস্ত্ৰদাহ যজ্ঞৰ সূচনা কৰিছিল। ডক্টৰ বৰুৱাৰ ভাতৃবৰ্গ হ'ল সৰ্বশ্ৰী ববীন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা, শচীন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা, জিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা, ডাঃ শৈলেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা, তপেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা আৰু ভগ্নীসকল হ'ল শ্ৰীমতী নিলীমা বৰুৱা, শ্ৰীমতী চিকুণী বৰদলৈ আৰু শ্ৰীমতী প্ৰতীমা বৰুৱা।

ড° বৰুৱা স্বাভাৱিকতে মেধাৱী ছাত্ৰ আছিল। ষষ্ঠমান শ্ৰেণীলৈকে বৰুৱাই ডিব্ৰুগড় জৰ্জ ইনষ্টিটিউচনত স্কুলীয়া শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছিল। তাৰ পাছত ডিব্ৰুগড় ৰাজ্যপালন উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ত ভৰ্তি হৈ ১৯৩১ খ্ৰীষ্টাব্দত সংস্কৃত বিষয়ত দুটা ডিগ্ৰিটংচন সহ প্ৰথম বিভাগত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়। ১৯৩৫ খ্ৰীষ্টাব্দত বৰুৱাই উদ্ভিদ বিদ্যাত অনাৰ্চৰ দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ প্ৰথম স্থান লাভ কৰি কলিকতাৰ প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ পৰা বিজ্ঞানৰ স্নাতক (বি, এচ, চি) পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয় আৰু কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নানকোত্তৰ শ্ৰেণীৰ জলপানী লাভ কৰে। ১৯৩৭ খ্ৰীষ্টাব্দত বৰুৱাই 'Mycology & Plant Pathology' বিষয়ৰ গৱেষণা পত্ৰ সহ উদ্ভিদ বিজ্ঞানত দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ তৃতীয় স্থান লাভ কৰি স্নানকোত্তৰ (এম, এচ, চি) পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়। ১৯৪২ খ্ৰীষ্টাব্দত বৰুৱাই লণ্ডনৰ কেন্সিড্জ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা উদ্ভিদ বিজ্ঞানত ডক্টৰেট (পি, এইচ, ডি) উপাধী লাভ কৰে। ড° বৰুৱাই কেন্সিড্জৰ কৃষি বিদ্যালয়ত কৃষি বিজ্ঞানৰ প্ৰশিক্ষণ গ্ৰহণ কৰে।

আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ্থী জীৱনৰ সামৰণি পেলাই ড° বৰুৱাই কলিকতাৰ বসু বিজ্ঞান মন্দিৰত ১৯৪৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ১৯৪৭ খ্ৰীষ্টাব্দলৈ মাইক্ৰোবায়লজিষ্ট হিচাপে কৰ্ম জীৱনৰ পাতনি মেলে। ১৯৪৭ খ্ৰীষ্টাব্দত ড° বৰুৱাই ব্ৰহ্মদেশৰ বেঙ্গল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ মূৰব্বী অধ্যাপকৰ পদ গ্ৰহণ কৰে। বেঙ্গল বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যাপনা কৰি থাকোঁতেই ১৯৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত লোকপ্ৰিয় স্বৰ্গীয় গোপীনাথ বৰদলৈয়ে ড° বৰুৱাক গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় সংগঠন আৰু প্ৰতিষ্ঠাৰ কামত সহায় কৰিবলৈ আমন্ত্ৰণ জনায় আৰু ড° বৰুৱাই সেই আমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি ১৯৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ

উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ মূৰব্বী আৰু অধ্যাপকৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰি নৱপ্ৰতিষ্ঠিত বিশ্ববিদ্যালয়টিৰ সংগঠনৰ কামত আত্মনিয়োগ কৰে।

১৯৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২৬ জানুৱাৰীৰ দিনটো অসমৰ শিক্ষাজগতৰ বুৰঞ্জীৰ এটি চিৰস্মৰণীয় দিন। এই শুভ দিনতে অসমবাসী ৰাইজৰ বহু আকাংখাৰ, বহু আশাৰ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা হয় সেই সময়ৰ অসমৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী লোকপ্ৰিয় স্বৰ্গীয় গোপীনাথ বৰদলৈ দেৱৰ অক্লান্ত পৰিশ্ৰম আৰু ঐকান্তিক প্ৰচেষ্টাত। সেই সময়ত ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন ৰাজ্যৰ মন্ত্ৰী পৰিষদৰ নেতা গৰাকীক প্ৰধান মন্ত্ৰী বোলা হৈছিল, পাচলৈহে মুখ্যমন্ত্ৰী বোলা হয়। লোকপ্ৰিয় বৰদলৈ-দেৱ অসমৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী আছিল যদিও শিক্ষা দপ্তৰটো বৰদলৈ দেৱৰ লগতে আছিল। বৰদলৈ দেৱ একেধাৰে বিচক্ষণ ৰাজনীতিবিদ, সু-সাহিত্যিক, শিক্ষানুৰাগী আৰু দৃবদৃষ্টি সম্পন্ন জন নেতা আছিল। অসমবাসী ৰাইজে বৰদলৈ দেৱক জাতীয় নেতা বুলি অভিহিত কৰি গৌৰৱ বোধ কৰিছিল। জন্ম-লগ্নৰ অতি সাৱধানে বাট বোলাৰ

বিজ্ঞানগুৰু ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ আন্তৰিক সেৱাৰ বিনিময়ত গঢ়ি উঠা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ ভৱনটিৰ দৃশ্য।

সময়ত বৰদলৈ দেৱে অসমবাসী ৰাইজৰ আপুৰুগীয়া জাতীয় অনুষ্ঠান গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক প্ৰকৃত ৰূপত গঢ় দিবৰ কাৰণে অসম মাতৃৰ যি কেইগৰাকী কৃতি সন্তানৰ প্ৰতি আকুল আহ্বান জনাইছিল সেইসকলৰ ভিতৰত পণ্ডিত প্ৰবৰ শ্ৰীকৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ, শিক্ষাবিদ ড° বাণীকান্ত কাকতি, শিক্ষাবিদ ড° বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱা আৰু শিক্ষাবিদ ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ নাম বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য। বৰদলৈ দেৱৰ আহ্বানৰ প্ৰতি সহাৰি জনাই ড° বৰুৱাই ১৯৪৮ খ্ৰীষ্টাব্দত বেঙ্গল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা আহি কটন কলেজৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ শাখাতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণী আৰম্ভ কৰে। উল্লেখযোগ্য যে উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীটোৱেই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান শাখাৰ বিভিন্ন বিষয়ৰ শ্ৰেণীসমূহৰ ভিতৰত প্ৰথম শ্ৰেণী আৰু ড° বৰুৱাই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান শাখাৰ প্ৰথম অধ্যাপক, প্ৰথম মূৰব্বী অধ্যাপক আৰু বিজ্ঞান গুৰু।

উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণী মুকলি কৰাৰ বহুত পাচত ১৯৫৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰাহে প্ৰকৃততে কৰিলে গলে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পদাৰ্থ বিজ্ঞান, ৰসায়ন বিজ্ঞান, গণিত বিজ্ঞান প্ৰমুখ্যে মূল বিজ্ঞানৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীসমূহ আৰম্ভ হয়। ড° বৰুৱাই প্ৰথম অৱস্থাত ছয় সাতজন ছাত্ৰকলৈ নিজৰ বিভাগৰ শ্ৰেণীত শিক্ষাদান কাৰ্য আৰম্ভ কৰিছিল। তাৰ পাছত তেখেতৰ আন্তৰিক সেৱাৰ বিনিময়ত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত বিজ্ঞান শিক্ষা আৰু গৱেষণাৰ এক সুস্থ পৰিবেশ গঢ়ি উঠে। এফালে শিক্ষাদান আৰু আনহাতে গৱেষণা কাৰ্যত ছাত্ৰসকলক নিষ্ঠাৰে পৰিচালনা কৰি ড° বৰুৱাই চৈধ্য গৰাকী শিক্ষাৰ্থীক ডক্টৰেট উপাধী লাভ কৰাত কৃতকাৰ্য কৰি তোলে। ইয়াৰ বাহিৰেও ভালেমান শিক্ষাৰ্থীয়ে ড° বৰুৱাৰ পৰিচালনাত গৱেষণা কাৰ্যত ব্ৰতী হয়।

প্ৰথম অৱস্থাত ড° বৰুৱাৰ পৰিচালনাত গৱেষণাত ব্ৰতী হোৱা ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত আছিল ড° ৰাঘৱন আৰু ড° গিলেশ্বৰ কোঁৱৰ। ড° বৰুৱাৰ সান্নিধ্যলৈ অহা সকলৰ মতে শিক্ষক হিচাপে তেখেতে ছাত্ৰসকলৰ আগত সৰল জীৱন আৰু উচ্চ চিন্তাৰ আদৰ্শ সততে দাঙি ধৰিছিল। কথা-বতৰা আৰু শিক্ষাদান কাৰ্যৰ মাজেদি ড° বৰুৱাৰ বিষয়বস্তুৰ ওপৰত গভীৰ জ্ঞান, ইংৰাজী ভাষাৰ ওপৰত অসাধাৰণ

দখল আৰু অধ্যয়ন পুষ্ট মনৰ পৰিচয় পোৱা গৈছিল। নিজ প্ৰতিভা আৰু সৃষ্টিশীল অৰিহণাৰ বাবেই অধ্যাপক ড° বৰুৱাই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান গুৰুৰ আসনত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ সন্মান লাভ কৰে।

ড° বৰুৱাই এগৰাকী সুদক্ষ শিক্ষাবিদৰূপে ভাৰতৰ পূব প্ৰান্তৰ এক বিশেষ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ আৰু প্ৰচুৰ সম্ভাৱনাপূৰ্ণ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত শিক্ষাদানৰ ক্ষেত্ৰত সেৱা কাৰ্য আগবঢ়োৱাৰ উপৰিও, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান গুৰু, ভাৰত চৰকাৰৰ কেন্দ্ৰীয় জীৱবিদ্যা পৰিষদৰ উপদেষ্টা, লক্ষৌৰ ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্ভিদ উদ্যানৰ কাৰ্যবাহী পৰিষদৰ সদস্য, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আলোচনী সম্পাদনা সমিতিৰ সভাপতি, কলিকতাৰ Journal of Experimental Medicine and Biochemistry & Indian Agriculturist'ৰ সম্পাদনা সমিতিৰ সদস্য, বম্বেৰ ভাৰতীয় বিজ্ঞান কংগ্ৰেছৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞান শাখাৰ সভাপতি, এলাহাবাদৰ ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান একাডেমিৰ ফেলো, ১৯৫৬-৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ কলম্বো আঁচনিৰ অতিথি ফেলো, ১৯৭১ খ্ৰীষ্টাব্দত অসম বিজ্ঞান সমিতিৰ সভাপতি, অসম ৰাজ্যিক পৰিকল্পনা ফ'ৰামৰ কাৰ্যকৰী সমিতিৰ সদস্য-সম্পাদক, ১৯৬৬-৬৯ খ্ৰীষ্টাব্দলৈকে আকাশ-বানীৰ কাৰ্যক্ৰমণিকা উপদেষ্টা পৰিষদৰ সদস্য, ১৯৭১ খ্ৰীষ্টাব্দত 'Plant pathology' বিষয়ৰ আন্তৰ্জাতিক আলোচনা চক্ৰৰ 'Mycology' শাখাৰ সভাপতি, বিৰলা মৰাপাট উদ্যোগৰ উপদেষ্টা, বেঙ্গল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞান বিভাগৰ মূৰব্বী অধ্যাপক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্যপৰিচালনা সমিতিৰ সদস্য, শিক্ষা পৰিষদৰ সদস্য আৰু শিক্ষক সম্ভাৰ সভাপতিৰূপেও দক্ষতাৰ পৰিচয় দিছিল। খেল খেমালিৰ প্ৰতি ড° বৰুৱাৰ বিশেষ অনুৰাগ আছিল। খেল-খেমালিৰ ক্ষেত্ৰত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে যাতে সৰ্বভাৰতীয় মৰ্যদা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয় তাৰ বাবে ড° বৰুৱাই অশেষ যত্ন লৈছিল। বিশ্ববিদ্যালয় ক্ৰীড়া পৰিষদৰো ড° বৰুৱা সভাপতি আছিল। বিশ্ববিদ্যালয় আয়োগৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সমাজ সেৱা আঁচনিৰ সফল ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত ড° বৰুৱাৰ বৰঙনিৰ কথা সৰ্বজন বিদিত। উক্ত আঁচনিৰ কাৰ্যকৰীতাৰ দিশত সময়োপযোগী দিহা পৰামৰ্শ লাভ কৰাৰ উদ্দেশ্যে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ শিক্ষাদপ্তৰে ড° বৰুৱাক ৰাষ্ট্ৰীয় সমাজ সেৱা আঁচনিৰ এগৰাকী অন্যতম বিশিষ্ট সদস্যৰূপে

নিৰ্বাচিত কৰিছিল। ঘোঁহ-খাগ বিনিময় আচনি আৰু ওৱাশ্বিংটন ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰ্বাচন সমিতিৰ সিদ্ধান্ত অনুসৰি ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাক দুবাৰকৈ যুক্তৰাজ্যৰ অতিথি অধ্যাপকৰ পদত নিযুক্তি দিয়া হৈছিল যদিও ডঃ বৰুৱাই সেই নিযুক্তি গ্ৰহণ কৰা নাছিল।

১৯৭৪ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৪ জুলাইৰ দিনা এক আহকলীয়া পৰিস্থিতিৰ মাজত ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্যৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া হয় আৰু তাৰ এবছৰৰ পাছত নিজ দক্ষতাৰ বলত সেই পদত নিগাজিকৈ অধিষ্ঠিত হয়। উল্লেখযোগ্য যে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক মণ্ডলীৰ মাজৰ পৰা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্যৰ পদত অধিষ্ঠিত হোৱা ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই প্ৰথম। সেই কাৰণেই বোধকৰো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নাবী নক্ষত্ৰ ডঃ বৰুৱাই সকলো ভালকৈ বুজি পাইছিল আৰু প্ৰশাসনীয় ক্ষেত্ৰতো যোগ্যতাৰ পৰিচয় দিব পাৰিছিল। ছাত্ৰ, শিক্ষক আৰু কৰ্মচাৰী সকলোৰে ডঃ বৰুৱা স্নেহ আৰু শ্ৰদ্ধাৰ পাত্ৰ আছিল। কেতিয়াবা কোনো কথাত অসন্তুষ্ট হৈ কোনো কৰ্মচাৰীক শাস্তি বিহিলেও অনুতপ্ত হোৱাৰ লগে লগেই উক্ত কৰ্মচাৰীক ডঃ বৰুৱাই ক্ষমাৰ চকুৰে চাইছিল। ডঃ বৰুৱাৰ সংস্পৰ্শলৈ অহাসকলৰ বেছি ভাগেই ডঃ বৰুৱাক সদালাপী, মিশ্ৰভাষী, সদানন্দ আৰু ভোলানাথ প্ৰকৃতিৰ পুৰুষ বুলি অভিহিত কৰিছিল।

লক্ষ্মী আৰু সবস্বতীৰ সুযোগ্য পুত্ৰ হৈও ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই সাধাৰণ জীৱন যাপন কৰিছিল। মৃত্যুৰ আগে আগে তেখেতে গুৱাহাটী মহানগৰীৰ চিৰিয়াখানা পথৰ জনপথ নবীন নগৰ গুৱাহাটী-৭৮১০২৪ত নিমিয়মান নিজা বাস ভৱনটোলৈ বাহিৰৰ পৰা চাই। “I don't think I am destined to live in this house” বুলি কৰা মন্তব্যটি এই প্ৰসঙ্গত প্ৰতিধান যোগ্য। সেই দিনটো আছিল ১৯৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ৯ জানুৱাৰী। ঈশ্বৰৰ কি ইচ্ছা কৰ নোৱাৰি। ডঃ বৰুৱাৰ মনোবাঞ্চা পূৰ্ণ কৰিলে। ডঃ বৰুৱাই তেখেতৰ নব-নিৰ্মিত বাস ভৱনটিত মূহূৰ্ত্তৰ বাবেও প্ৰবেশ নকৰাকৈ বৈকুণ্ঠগামী হ'ল। ডঃ বৰুৱাই পৃথিবীখনক আলহীয়াৰ বুলি ভাবিছিল আৰু সেইবাবেই নিষ্কাম কৰ্মকেই জীৱনৰ অবলম্বন স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল। ডঃ বৰুৱাৰ নম্ৰ আৰু বিনয়ী স্বভাৱে সকলোৰে অন্তৰ জয় কৰিছিল।

সকলো বিষয়ৰে সম্যক জ্ঞানৰ অধিকাৰী ডঃ বৰুৱা এজন সত্য গুৱনি পুৰুষ আছিল। উপাচার্যৰ মহান দায়িত্ব বহন কৰিও ডঃ বৰুৱাই শিক্ষার্থী সকলক গবেষণা কাৰ্যত পৰিচালনা কৰিছিল আৰু শিক্ষাদান কাৰ্যত ব্ৰতী হৈ বহুতো সময়তে আপোন পাহৰা হৈ পৰিছিল। প্ৰাচীন ভাৰতৰ এগৰাকী আচাৰ্যৰ দৰে ছাত্ৰসকলৰ ডঃ বৰুৱা আছিল ‘A friend, philosopher and guide.’ ডঃ বৰুৱা হাড়ে হিমজুৰে এগৰাকী ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষক, (A national teacher) ৰাষ্ট্ৰীয় পণ্ডিত (A national Scholar) আৰু আন্তৰ্জাতিক বুজাপৰা ভাৱৰ অধিকাৰী পুৰুষ; অধ্যয়ন আৰু অধ্যাপনা ডঃ বৰুৱাৰ চিৰলগৰীয়া আছিল। দেশ-বিদেশৰ সঙ্গীত আৰু কলাৰ বিষয়েও ডঃ বৰুৱাৰ গভীৰ জ্ঞান আছিল। এগৰাকী সুপ্ৰসিদ্ধ বিজ্ঞানী বুলি ভাৰতবৰ্ষৰ বাহিৰতো ডঃ বৰুৱা সুপৰিচিত আছিল।

ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচার্যৰ পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ লগে লগেই দেশ-বিদেশৰ ভালেমান খ্যাত-নামা শিক্ষাবিদ আৰু পণ্ডিতে অনুষ্ঠানটিক অধিক আগ্ৰহেৰে বুজিবলৈ যত্ন কৰিছিল। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গুণ-গৰিমা আৰু মানদণ্ডই যাতে ভাৰত তথা বিশ্বৰ শিক্ষাজগতত প্ৰশংসা লাভ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে ডঃ বৰুৱাই সততে চিন্তা কৰিছিল। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক এক আন্তৰ্জাতিক শিক্ষা কেন্দ্ৰলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ সুমহান পৰিকল্পনা কৰোঁতাসকলৰ ভিতৰত ডঃ বৰুৱা আছিল অন্যতম। কৰ্মযোগী ডঃ বৰুৱাৰ উপাচার্য হৈ থকা অৱস্থাতে স্বাস্থ্যৰ অৱনতি ঘটিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ১৯৭৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৪ জুলাইৰ দিনা ডঃ বৰুৱাই স্বাস্থ্য জনিত কাৰণত উপাচার্যৰ গধুৰ দায়িত্বৰ পৰা অৱসৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য হয়। উল্লেখযোগ্য যে প্ৰথম অৱস্থাত গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আচাৰ্য আৰু পূৰ্ব ভাৰতৰ ৰাজ্যসমূহৰ ৰাজ্যপাল শ্ৰীলালন প্ৰসাদ সিঙে ডঃ বৰুৱাৰ পদত্যাগ পত্ৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰা নাছিল। সেই একে বছৰে নবেম্বৰ মাহত ডঃ বৰুৱাৰ পাণ্ডিত্যৰ প্ৰতি গভীৰ শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰি ভাৰতীয় মাইকলজিকেল চচাইটিয়ে ডঃ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাক ‘অসাধাৰণ প্ৰতিভাসম্পন্ন ভাৰতীয় মাইকলজিষ্ট’ বুলি সন্মানিত কৰে।

ছাত্ৰ সমাজ ডঃ বৰুৱাৰ পৰা বিশেষ ভাবে উপকৃত হৈছিল।

ড° বৰুৱাৰ এখন প্ৰমাণ পত্ৰই অসমৰ ছাত্ৰসকলক বিদেশৰ বিশ্ব-বিদ্যালয়সমূহত অধ্যয়ন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ ভাবে সহায় কৰিছিল। ড° বৰুৱা দুখীয়া নিচলাৰ পৰম বন্ধু আছিল। ভালেমান অর্থনৈতিক ভাবে দুৰ্বল ছাত্ৰক তেখেতে জেপৰ ধনৰ যোগান ধৰিও পঢ়া-শুনাৰ ক্ষেত্ৰত আগবাঢ়ি যোৱাত উৎসাহিত কৰিছিল। ড° বৰুৱাৰ কথা আৰু কামৰ মাজত বিসঙ্গতি দেখা নগৈছিল।

ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ বিভিন্ন কাৰ্যাৱলীয়ে তেখেতৰ আৱিষ্কাৰ ধৰ্মা মন, অনুসন্ধিৎসা স্বভাৱ আৰু সৃজনী প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিয়ে। পানী মেটেকা প্ৰতিৰোধ কৰা ঔষধ আৰু মূৰৰ চুলিৰ কাৰণে উপাদেয় তেল আৱিষ্কাৰ কৰি ড° বৰুৱাই একান্ত বিশেষ জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছিল। মৌলিক বচনাৱলীৰ বাহিৰেও ড° বৰুৱাই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় আৰু বাহিৰৰ ভালেমান গৱেষণামূলক পত্ৰিকা সম্পাদনা কৰিছিল। ইংৰাজী ভাষাৰ আখৰ জোটনি আৰু ধ্বনি তত্ত্বৰ গভীৰ জ্ঞান আৱদ্ধ কৰিব পৰাটোও ড° বৰুৱাৰ এটা মন কৰিবলগীয়া কথা। প্ৰশাসনীয় যোগাযোগৰ ক্ষেত্ৰত তেখেতৰ অধীনৰ বিষয়া বা কৰ্মচাৰীয়ে লিখা চিঠি-পত্ৰ বিলাকত ড° বৰুৱাই সন্তোষ প্ৰকাশ কৰিলে তেখেতসকলে মনত বৰ আনন্দ লাভ কৰিছিল।

১৯৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ মাৰ্চ মাহত ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ Text Book of Plant Pathology নামৰ পাঠ্য পুথিখন বিশ্ববিদ্যালয় আয়োগৰ পাঠ্যপুথি প্ৰকাশৰ আচনি অনুসৰি Oxford and IBH Publishing Company য়ে প্ৰকাশ কৰে। ড° বৰুৱাৰ শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান জগতলৈ উল্লেখযোগ্য বৰঙণি সমূহ হ'ল :

- (1) Experimental studies on the parasitism of citrus fruits by *Penicillium digitatum* Sacc.—Cambridge University Ph. D. thesis, 1941, (2) Retting by Hiparol and its commercial application—Science & Cult. 10, 201-205, 1944-45., (3) Retting by Hiparol and by the Bacteria, Sc. & Cult. 11, 269-373, 1945-46., (4) The application of Hiparol and Bacterial enzyme preparations to modern jute spinning practises. The Textile Manufacturer, London, 1946, 424-437.,

- (5) Hiparol and bacterial pectinases : Uses for fibre extrac-tion and allied purposes—Fibres, London, 1948, 128-30., (6) On the processing of Jute by Hiparol and Bacterial pectinases—Fibres, London, 1946, 55-59., (7) Experimental studies on the parasitism of rice by *Helminthosporium oryzae* Breda ce Haan and its control in field and storage. Trans. Bose Res. Inst. 16, 1946, 31-46., (8) Biological effects of Methoxone on Water hyacinth—Science & Culture, 15, 06-09, 1949., (9) On the use of certain fungi in Medicine—Rangoon University Medical Journal, 1948., (10) On certain Biolo-gical aspects of preservation of food-stuff in storage—Gauhati University Journal, 1950., (11) On the occurrence and distribution of aquatic molds at Gauhati, Gauhati University Journal, 1953., (12) On the Biology of *Sclerotium delphinii* Welch attacking garden lilies, Science and Culture, 17, 304-305, 1952., (13) On the nature of Fernoxone and Agro-xone on water hyacinth and their control Gauhati University Journal, 1955., (14) On the Biology of *Sclerotium delphinii* Welch attacking garden lilies—Gauhati University Journal, 1955., (15) Studies on the soil fungi and their biochemical activities : fungi from the paddy fields. Antibiotics sympo-sium. Indian Science Congress, 1952., (16) On the production and development of 'agaru' in *Aquillaria agallocha* Roxb—Science & Culture, 1952., (17) On the biology of *Pestalotia palmivorum* causing brown spots on palm leaves. Abs. Proc. Ind. Sci. Congress, 1953., (18) Studies on the infection of Citrus fruits by *P. digitatum* Abs. Proc. Ind. Sci. Congress, 1944., (19) On infection of bananas by *Fusarium oxysporum* in storage—Abs. Proc. Ind. Sci. Congress, 1953., (20) Fungi of Assam, Gauhati University Journal, 1953., (21) On cer-tain aspects of Morphology of arecanuts (*Areca catechu* Linn.) Gauhati University Journal, 1950., (22) On the factors influencing fruit-set and sterility in arecanuts I. studies on pollen grains. Ind. Bot. Sec. J. 33, 1956., (23) On arecanut and its scope. Science and Culture, 1956., (24) Investiga-tions on better utilization of by-products of arecanut : Studies on the biochemistry of arecanut husk. J. Sci. Ind. Res. 1957, 89-95., (25) Investigations on the production of Ergot in

Assam Bull. Govt. of Assam Agric., 1954-55. (26) Investigations on better utilization of by products of arecanut II. Studies on the biochemistry of arecanut (27) On the factors influencing fruit-set and sterility in arecanuts II germinations of pollen grains and growth of pollen tubes under influence of certain auxins vitamins and trace elements. *Phyton*, 7, 15-26, 1957., (28) On analysis of factors influencing fruit-set and sterility in arecanuts, Symposium, Delhi University, 115-117, 1957., (29) Studies on the tannins of arecanut, *Phyton* 10, 35-42, 1958 (30) Effect of time factor in the stimulation of pollen germination & pollen-tube growth by certain auxins, vitamins and trace-elements. *Physiologia Plantarum*, Sweden. 12, 141, 1959., (31) On factors influencing fruit-set and sterility in arecanuts II Studies on the influence of airspora in the reproductive phases in arecanuts. *Int. Myco. et. Myco. Applic.* (Holland), 1958., (32) Arecanut : India's masticatory—history, Chemistry and utilization, *Econ. Bot.* (U.S.A.), 12(4). 315-345, 1958., (33) Infection of potatoes by certain fungi and bacteria *Proc. Ind. Sci. Congress*, 1958., (34) On infection of pineapple by *Thielaviopsis paradoxa* and its metabolites. *Proc. Ind. Sci. Congress*, 1958., (35) Studies on the periodicity of occurrence of certain fungi from the soils of Gauhati. *Abs. Proc. Ind. Sci. Congress*, 1961., (36) Studies on the *Fusarium* wilt of Ipecac plants in the field. *Sci. & Cult.*, 1963., (37) The incidence of air-borne spores in the potato plantations of Upper Shillong. *Gauhati University Journal*, 1958., (38) Experimental studies on Mycotic abortion in cattle. *Ind. Agric.* 7(1-2), 139-146, 1965., (39) The airspora of a cowshed. *J. Gen. Microbiol* (Lond.), 25, 483-491, 1961., (40) Studies on certain varieties of Egyptian and Dacca Cotton (*Gossypium*) in Assam. *J. Assam Sci. Soc.* IX, 1-11, 1966., (41) A Scientific survey of the medicinal plants of Assam I Gauhati and suburbs. *J. Assam, Sci. Soc.*, 1966., (42) On the susceptibility of potato to infection by *Fusarium radicola* *Sci. & Cult.*, 1956., (43) Studies on the biology of Nitrogen-fixing organisms. *J. Gau. Univ. Sc.* VX, 2, 236-238, 1964., (44) Aerospora and allergic human diseases : A

study of certain fungal spores and pollen grains of Gauhati. *Ind. J. Exp. Biol.* 4, 236-238, 1966., (45) Banana diseases in Assam. *J. Univ. Gau. Sci.* XVI-XVII, 2, 99-102, 1958., (46) Studies on the aminoacid content of the airspora (2). *J. Univ. Gau. Sci.* XVI-XVII, 2, 109-111, 1965-66., (47) Aerospora and allergic human diseases (3) Serological studies of certain fungal spores and pollen grains. *J. Univ. Gau. Sci.* XVI-IVXII, 2, 117-132, 1965-66., (48) On the fixation of nitrogen by *Rhizobium* and *Azotobacter* *J. Univ. Gau. Sci.* XVI-XVII, 133-143, 1965-66., (49) Observations on fungi associated with rice grains and their relation to colonizations of seedling roots—*J. Univ. Gau. Sci.* XVI-XVII, 159-167, 1965-66., (50) Mycosis Mycotoxicoses in animals. *J. Univ. Gau. Sci.* XV-XVII, 247-264. (51) Studies on the germination of arecanuts : *Areca catechu* Linn. *Abs. Proc. Ind. Sci. Cong. Assoc.*, 1967., (52) Effect of pretreatment of arecanuts with certain enzymes and chemicals in the breaking of dormancy. *Bull. Central Arecanut Comm.* 1963., (53) Studies on the biology of *Pestalotia thea* and *Corticium* sp. attacking tea (54) Studies on the fungal population in the tea plantation soil and air with reference to *Pestalotia thea* and *Corticium* sp. (55) Aerospora and allergic human diseases (4) Studies on the surface washings of certain fungal spores and pollen grains (56) On the Rhizosphere flora of *Nerium* and *Tephrosia* (57) On the infection of tomato seedlings by *Fusarium oxysporum*. *Sc. & Cult.*, 1956., (58) Studies on mycoses and mycotoxicoses in animals (59) Inoculum potential : Factors and Models (60) Growth and environment to a biologist, *Gau. Univ. P.G. J.*, 1967., (61) Some problems in analysis of the pathogenic fungi. *Press. address, Botany Section, 56th Session of Indian Science Congress, Bombay.*, (62) On the nature of infection in certain tropical fruits and vegetables (63) Summer Airspora of Gauhati (64) Physiological studies on the parasitism of wood-destroying fungi (65) On the incidence of citrus die-back disease in Assam (66) Airspora in the paddy field of Gauhati and infection patterns in paddy (67) Infection patterns in fruits and vegetables in storage (68) Physiological

studies on the aerospora in relation to allergic diseases (69) Certain physiological aspects in nodulation by *Rhizobia* (70) Physiology of arecanut germination III. On the effect of pectic enzymes in sprouting of seednuts and growth of seedlings. J. Plantation Crops Vol. 3, 1974., (71) On the distribution of higher basidiomycetes in the Sibsagar district, Assam, Bull. Bot. Sur. of India, Vol. 13, No. 3 & 4, P. 285-288, 1971., (72) Rhizospheric microflora of *Arachis hypogaeae* in relation to soil-types. Ind. Phytopath, XXV, No. 4, 497-503, 1971., (73) Increase in permeability of plant cells killed by soft-rot parasites. Sci. & Cult. 38, p. 205-207, 1972., (74) Certain observations on *Collets trichum falcatum* Went, red-rot fungus of sugarcane in Assam, Sci. & Cult., 41, p. 119-121, 1975., (75) Leaf-spotting due to fungi on certain graminaceous plants. Sci. & Cult., 38, 370-371, 1972., (76) Physiologic specialisation of *H. oryzae* in rice plant—Abst. Proc. Ind. Sci. Congress, 1974., (77) Leaf spot diseases of *Ranwolfia serpentina* caused by *Corynespora cassiicola* from Manipur, India. Curr. Sci. 45(10), 394, 1976., (78) Studies on some aspects of differential resistance of Tea leaves to Grey blight—J. Ass. Sci. Soc. 19(2), 1976., (79) Investigations on Elastic Properties and Electro-Osmotic Phenomena in plant cells—J. Gau. Univ. Sci. 23-25, 1973-74., (80) Airborne disease in Plants—Frontiers of Plant Sciences, Parija Felicitation Volume, Utkal University, Bhubaneswar, 1977., (81) Polyphenol oxidase activity in certain *Fusaria* during infection (82) An improved microdish Culture Technique for morphological observation of Fungi—Sci. & Cult., Vol. 33, p. 344-346, 1967., (83) Articles Published in different newspapers and magazines (84) Science & Scientist (in Assamese), (85) Laboratory Manual of Botany., (86) (87) Analysis of microbial pathogenicity.

ডিব্ৰুগড় নগৰৰ চিৰিংচাপৰিৰ নিজা বাস ভৱনত ১৯৪৬ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চেপ্তেম্বৰ মাহৰ ১৪ তাৰিখে ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ দক্ষিণ ভাৰতৰ জীয়ৰী ডক্টৰ পাক্কুটীৰ সৈতে গাভীৰ্যপূৰ্ণ ভাবে শুভ-বিবাহ কাৰ্য সম্পন্ন হয়। ড° পাক্কুটী বৰুৱাৰ পিতৃদেৱতাৰ নাম আছিল মাধৱ ৰাম।

১৯৬২ খ্ৰীষ্টাব্দত তেখেতৰ পৰলোক প্ৰাপ্তি হয়। মাতৃদেৱীৰ নাম আছিল পঞ্চজ্ঞানী। ১৯৭৬ খ্ৰীষ্টাব্দত তেখেতৰ মাতৃদেৱীৰ বিয়োগ ঘটে। কলিকতা মহানগৰীতে ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা আৰু ড° পাক্কুটীৰ মাজত মিলনৰ যোগ সূত্ৰৰ সূচনা হয়। হিতেন্দ্ৰ পাক্কুটীৰ মিলনক যি কাঞ্চনৰ সংযোগ আৰু উত্তৰ পূব ভাৰত আৰু দাক্ষিণাত্যৰ মাজত সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক সমন্বয় সাধনৰ এক সাহসী পদক্ষেপ বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি। কলিকতা মহানগৰীৰ পৰাই ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই জীৱন নাটৰ সামৰণি পেলাই ড° পাক্কুটী বৰুৱাৰ পৰা চিৰ বিদায় লয়।

ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ দৰে তেখেতৰ সহধৰ্মিনী ড° পাক্কুটী বৰুৱাও এগৰাকী বিদুষী মহিলা আছিল আৰু শিক্ষা বিজ্ঞান আৰু সাহিত্য জগতলৈ ড° পাক্কুটী বৰুৱাৰ অৱদানো উল্লেখযোগ্য। কটন মহাবিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষা পদৰ পৰা অৱসৰ গ্ৰহণ কৰি ড° পাক্কুটী বৰুৱাই বৰ্তমান উত্তৰ পূব পৰিষদৰ শিক্ষামূলক আঁচনি অনুসৰি গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গবেষণাৰ ছাত্ৰকেইজনমানক উদ্ভিদ বিজ্ঞানৰ গবেষণাৰ কামত পৰিচালনা কৰিছে। ড° পাক্কুটী বৰুৱা বৰদৈ চিলাৰো এগৰাকী জনপ্ৰিয় লেখিকা।

ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ সহধৰ্মিনী
শ্ৰীমতী পাক্কুটী বৰুৱা এম, এচ, চি (বেনাৰচ) এম, এ, পি, এইচ, ডি
(কেনটাৰ) এফ, এল, এচ (লণ্ডন) এফ, এন, এ, এচ চি

ব্যক্তিগত গ্ৰন্থাগাৰৰ গ্ৰন্থসমূহ ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাই দুটা ভাগত বিভক্ত কৰি স্নাতকোত্তৰ মহলাৰ গ্ৰন্থসমূহ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ক আৰু স্নাতক মহলাৰ গ্ৰন্থসমূহ ভোলা বৰুৱা মহাবিদ্যালয়ক দান দিয়ে।

'৮০ ৰ ১৭ জানুৱাৰীৰ দিনা কলিকতাৰ বৈদ্যাতিক শ্মশানত যথাবিহিত প্ৰথাৰে ড° বৰুৱাৰ শেষকৃত্য সম্পন্ন কৰা হয়। প্ৰয়াত শিক্ষাবিদ আৰু বিজ্ঞানী গৰাকীৰ অন্ত্যোষ্টি ক্ৰিয়াত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়, বসু বিজ্ঞান মন্দিৰ আনন্দবজাৰ পত্ৰিকাৰ প্ৰতিনিধি বৰ্গ, ভাতৃ আৰু ডিব্ৰুগড় পৌৰ সভাৰ সভাপতি ড° শৈলেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা, শ্ৰীবাল সূৰ্যমণিয়াম, অধ্যাপক ড° নন্দী, শ্ৰীএচ, এম, দাস, ড° বিমান দত্ত, অসম কাৰবনৰ মেনেজিং ডাইৰেক্টৰ শ্ৰীপ্ৰেম চান্দ গোৱেংকা, শ্ৰী এইচ, ভি, চেশাদ্ৰী, শ্ৰীৰাজিৱ বৰুৱা, শ্ৰীৰঞ্জন বৰুৱাকে ধৰি আত্মীয় স্বজন, বন্ধুবৰ্গ আৰু গুণমুগ্ধ সকল উপস্থিত থাকি শেষ শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰে।

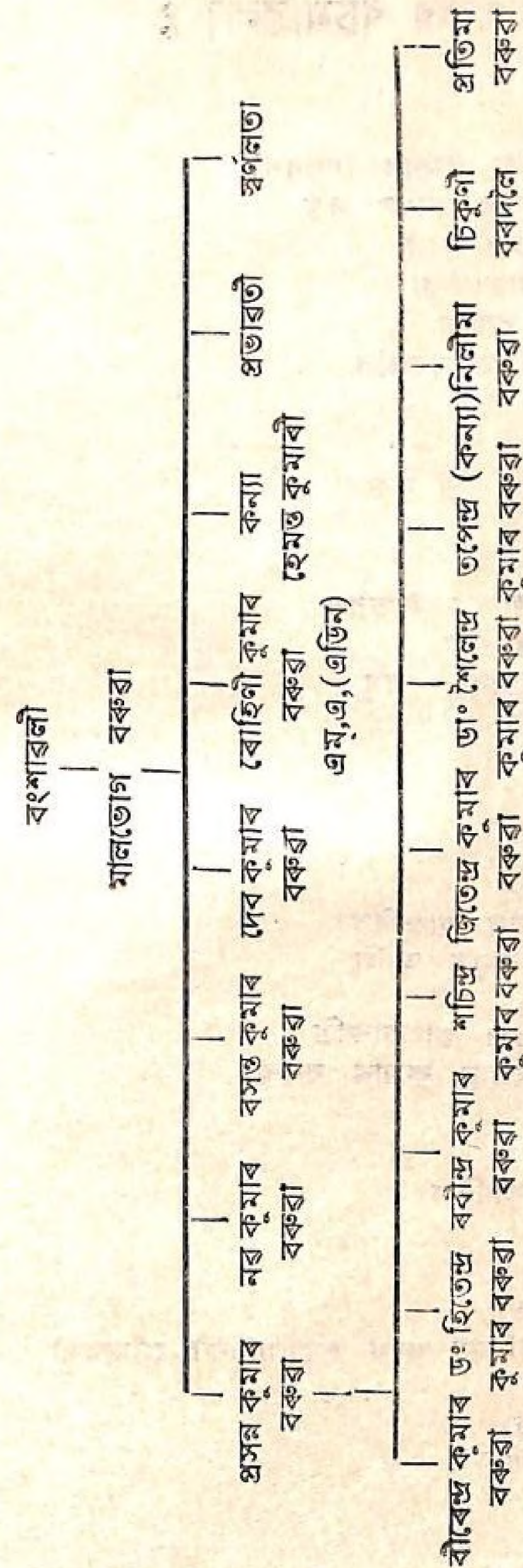
শিক্ষাবিদ ড° বৰুৱাৰ বিয়োগ বাতৰিয়ে বিনা মেঘে বজ্ৰপাত পৰাৰ দৰে অসমৰ শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান জগতত এক গভীৰ শোকৰ ছাঁ পেলায়। গুণমুগ্ধ সকলৰ লগতে অসমৰ বাহিৰে ভিতৰে অগণন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মিয়মান কৰি তোলে। বিভিন্ন অনুষ্ঠান আৰু ব্যক্তিয়ে গভীৰ শ্ৰদ্ধা আৰু আন্তৰিক সমবেদনা জ্ঞাপন কৰে। উক্ত অনুষ্ঠান বিলাকৰ ভিতৰত যোৰহাটৰ আঞ্চলিক গবেষণাগাৰ, জালুকবাৰীৰ অসম ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিষয়া আৰু কৰ্মচাৰী বৃন্দ, ডিব্ৰুগড় কানৈ মহাবিদ্যালয়, অসম মাধ্যমিক শিক্ষা পৰিষদ, ডিব্ৰুগড় পৌৰ সভা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞান বিভাগ, ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ, শিক্ষক, গবেষক আৰু কৰ্মচাৰী বৃন্দ, যোৰহাটৰ লায়নচ ক্লাব, ভাৰতীয় বিজ্ঞান কংগ্ৰেছ সংস্থা, মাইক্ৰোবায়লজিকেল চচাইটি অব ইণ্ডিয়া, পণ্ডিতকিৎসা বিজ্ঞান মহাবিদ্যালয়, সাপেখাটি চৰকাৰী উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়, মধুমিতা সংঘ, ডিব্ৰুগড়, অসম কৃষি বিশ্ববিদ্যালয়, উপস্কুল পৰিদৰ্শক, গুৱাহাটী, উত্তৰ পূব পাৰ্বত্য বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উদ্ভিদ বিজ্ঞান বিভাগ, ডিব্ৰুগড় উকীল সংস্থা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইন মহাবিদ্যালয় ছাত্ৰ সন্থা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতকোত্তৰ বিভাগ, দেৰগাওঁ

সাহিত্য সভা, ডমডমা কলেজ, কামৰূপ, পশ্চিম গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়, ৰোপুৰ চাৰিআলি, কলিকতাৰ বসু বিজ্ঞান মন্দিৰ, কটন মহাবিদ্যালয়, ইণ্টাৰ্ণ ইণ্ডিয়া ম'চন পিকচাৰ্চ এচোচিয়েচন, ডিব্ৰুগড় জিলা সংমণ্ডলৰ বিদ্যালয় পৰিদৰ্শক, ডিব্ৰুগড় বটাৰী ক্লাব, বোটানিকেল চাৰ্ভে অব ইণ্ডিয়া, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সচিব, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইন বিভাগৰ প্ৰধান অধ্যাপক, অসম প্ৰদেশ কংগ্ৰেছ কমিটি, পূব. আঞ্চলিক অধিকৰ্তা, বোটানিকেল চাৰ্ভে, শ্বিলং, নগাওঁ ছোৱালী মহাবিদ্যালয়, অধিকৰ্তা, ফৰিগটিক চাইন্স লেবৰেটাৰী, গুৱাহাটী, মধুটিং চাহ বাগিছাৰ কৰ্মচাৰী বৃন্দ, অসম কলেজ শিক্ষক সন্থা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজী প্ৰশিক্ষণ বিভাগ, তিনিচুকীয়া কন্যা পাঠশালা ন্যাস, অসম সাহিত্য সভা, অসম বিজ্ঞান সমিতি, ডিব্ৰুগড় জিলা সাহিত্য পৰিষদ, বংঘৰ, ডিব্ৰুগড়, মালভোগ বৰুৱা স্টেট, ডিব্ৰুগড় সাহিত্য সভা, জ্ঞান মালিনী সাহিত্য কানন, জ্ঞান মালিনী অধ্যয়ন চক্ৰ, মৌচাক, ডিব্ৰুগড়, কামৰূপ জিলা সাহিত্য পৰিষদ, ডিব্ৰুগড় জিলা সাংবাদিক সন্থা, প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ সাহিত্য সভা আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য।

ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ আগতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ড° ৰোহিনী কুমাৰ বৰুৱা আৰু ড° হিৰণ্য ভূঞাৰ দৰে বিজ্ঞানৰ গুৰিয়াল সকলক অসমৰ শিক্ষা জগতে হেৰুৱাব লগা হয়। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই ৰূপকাৰ সকলৰ কথা বৰ্তমান স্মৰণ কৰাৰ ক্ষীণ প্ৰচেষ্টাও আমাৰ মাজত নোহোৱাটো বৰ পৰিতাপৰ বিষয়। আত্ম প্ৰচাৰ নিবিচৰা, নীৰৱ শিক্ষাবিদ, বৈজ্ঞানিক আৰু সাহিত্য সংস্কৃতিৰ সাধক সকলৰ প্ৰতিভা ৰাজিৰ নিয়মিত ভাবে স্মাৰক বস্তুতা, স্মৃতি দিৱস আৰু আলোচনা চক্ৰ আদিৰ আয়োজন কৰি জন সমাজত প্ৰচাৰ কৰাৰ যথা যোগ্য ব্যৱস্থা আজি-কোপতি হৈ নুঠাটো সঁচাকৈয়ে মন কৰিব লগীয়া কথা। এই বিলাক কামৰ যে এটা বিদ্যা ভিত্তিক দিশ আছে সেই কথাও আমি বহুটো সময়ত মানি লবলৈ টান পাওঁ। আবেগ অনুভূতিয়েও এই ক্ষেত্ৰত প্ৰভাৱ নেপেলোৱা নহয়। প্ৰয়াত শিক্ষাবিদ সকলে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষা আৰু গবেষণাৰ ক্ষেত্ৰত আৰম্ভ কৰা কামবোৰ উত্তৰাধিকাৰী সকলৰ আন্তৰিক প্ৰচেষ্টাৰ যোগেদি সন্তালনি ভাবে চলি থাকিলেই সেই পুণ্যশ্লোক সকলৰ স্মৃতি চিৰসেউজীয়া হৈ থাকিব বুলি নিঃসন্দেহে কব পাৰি।

ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ লোকান্তৰ ঘটাব ফলত অসমৰ শিক্ষা আৰু বিজ্ঞান জগতৰ এক অপূৰণীয় ক্ষতি হ'ল। বহু স্মৃতি বিস্মৃতিৰ গৰ্ভত চিৰকালৰ কাৰণে বিলীন হৈ গল। এটা যুগৰ পৰিসমাপ্তি ঘটিল। মাঘ মাহৰ মকৰ সংক্ৰান্তিৰ পৱিত্ৰ ক্ষণত জন্ম গ্ৰহণ কৰি সেই একে মকৰ সংক্ৰান্তিৰ নিশা সজ্ঞানে জীৱনৰ শেষ নিঃশ্বাস ত্যাগ কৰি বিজ্ঞান গুৰু ড° হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱাৰ পৱিত্ৰ আত্মাই ইচ্ছা মৃত্যুৰ কথাকেই প্ৰমাণ কৰি গ'ল।

“একোজন পুৰুষৰ একো আজোৰত
বহুযুগ আগবাঢ়ি যায়,
একোজন পুৰুষৰ একোটি ঠেলাই
বহুকাল সংসাৰ চলায়।”

লেখকৰ বচনাবলী :

ভ্ৰমণ স্মৃতি (দাক্ষিণাত্য ভ্ৰমণৰ বিৱৰণ)
সাংবাদিক সাবদা শংকৰ প্ৰসাদ দত্ত
সাধক শিল্পী কনক চন্দ্ৰ দাস
কবি আলোক চন্দ্ৰ ৰাজখোৱা
জননায়ক ৰজনীকান্ত বৰুৱা
সাহিত্য সাধক ৰজনীকান্ত বৰদলৈ
মহাপুৰুষ লাউৎ জে
মীৰাবাদী
বকুল বনৰ কবি আনন্দ চন্দ্ৰ বৰুৱা
ৰাধানাথ চাংকাকতি
ডা° মহানন্দ বৰুৱা
ডিব্ৰুগড়পৰীয়া মুক্তি যুজাৰ ইতিবৃত্ত
আমাৰ বিবেকানন্দ (অনুবাদ)
ভাৰত তত্ত্ববিদ ড° যোগীৰাজ বসু
নাট্যকাৰ লক্ষ্মীকান্ত দত্ত
কেদাৰ নাথ গোস্বামী
বেণুধৰ ৰাজখোৱা
পদ্মনাথ বৰঠাকুৰ
যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা
কবি মফিজুদ্দিন আহমদ হাজৰিকা
দেশসেৱক মৌলবী ফৈজনুৰ আলি
দেশভক্তৰ বাণী
সংবাদ সেৱী ৰমেশ চন্দ্ৰ চাংকাকতি
বিজ্ঞান গুৰু ডক্টৰ হিতেন্দ্ৰ কুমাৰ বৰুৱা
উদয় (সম্পাদিত)
বিকাশ (সম্পাদিত)
সাপ্তাহিক সংবাদ (সম্পাদিত)
বিহুশিঙা (সম্পাদিত)
গগনা (সম্পাদিত)
বাঁৰ জোৱান (সম্পাদিত)
মফিজুদ্দিন আহমদ হাজৰিকা জন্ম শতাব্দীৰ সোঁৱৰণী
গ্ৰন্থ (সম্পাদিত)
স্মৃতি অৰ্থা (সম্পাদিত)
ডিব্ৰুগড় বাৰ্তা (সম্পাদিত)